

WILLIAM BLAKE'İN ESERLERİNDE İNSAN

Human in William Blake's Works

(Makale Geliş Tarihi: 04.11.2020 / Kabul Tarihi: 18.03.2021)

Filiz BAYOĞLU KINA*

Öz

Şair, ressam ve gravür ustası olan William Blake, insan duygularını yalın ve dolaysız bir biçimde anlatarak döneminde farklı bir ifade tarzı yaratmıştır. Amerikan ve Fransız Devrimi'ni gören, Sanayi Devrimi'nin zaferine tanıklık eden ve Aydınlanma Çağı felsefesinden etkilenen Blake, tüm bunlara şiirleri ve sanat eserleriyle cevap vermiştir. Gözlem ve deneyimlerini zengin bir düşünme gücüyle aktararak; eserlerinde özel mülkiyete, kilise kurumuna, devlete, savaşa, eğitim kurumlarına kısacası insanın kendini açığa çıkarmasına engel olan ve kendine yabancılaşmasına yol açan tüm çalışma biçimlerine karşı çıkmıştır. Sermayenin, verginin ve tahakkümün sonunun gelmesini arzulamış; insanlığın tekâmül kabiliyetine, doğayla uyum içerisinde özgür ve eşit bir toplum yaratma ihtimaline inanmıştır. Bu çalışma onun bu inancının peşinden giderek, eserlerinin ana teması olan insan anlayışını ve vizyonunu ortaya koymayı amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Blake, İnsan, Tanrı, Şiir, Masumiyet, Deneyim.

Abstract

William Blake, a poet, painter and engraver, created a different style of expression in his period by expressing human emotions in a simple and direct way. Blake, who saw the American and French Revolution, witnessed the triumph of the Industrial Revolution and was influenced by the Enlightenment Age philosophy, responded to all these with his poems and works of art. By conveying his observations and experiences with a rich imagination; In his works, he opposed private property, the church, the state, war, educational

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Erzurum / TÜRKİYE. *Asst. Prof., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Erzurum / TURKEY.* E-mail: filizof@atauni.edu.tr / ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6244-6767>

institutions, in short, all forms of work that prevent people from revealing themselves and cause human alienation. He wished the end of capital, tax and domination; He believed in the evolutionary ability of humanity and the possibility of creating a free and equal society in harmony with nature. This study aims to reveal the human understanding and vision, which is the main theme of his works, by following his belief.

Keywords: Blake, Human, God, Poetry, Innocence, Experience

1. Giriş

İngiltere’de Romantizmin öncüleri arasında yer alan, şiirlerinde kullandığı basit ancak güçlü üslubu ile tanınan William Blake şiire ve resme küçük yaşlarda başladı. Kendine özgü bir teknik geliştirerek şiirlerini bakır levhalara çizdi ve resimledi. Şiirde ve resimde sembolizmle kişisel bir mitoloji kurarak 18. yüzyıl edebiyat ve sanat dünyası içinde kendine özgü bir yer edindi. Sembollerle yüklü şiirlerinde doğayı, insan doğasını, iyi-kötü, masumiyet-tecrübe gibi insan ruhundaki zıtlıkları betimledi. 1789 yılında yazdığı *Songs of Innocence* (Masumiyet Şarkıları) insanın iyi ve masum yönünü ele alırken 1794 yılında yazdığı *Songs of Experience* (Tecrübe Şarkıları)’de ise insanın kötü, yıkıcı ve deneyim kazanmış yönünü işledi. Daha sonra birbirini tamamladığı ve aynı temaları değişik açılardan ele aldığı için bu iki koleksiyonu birleştirerek *Songs of Innocence and Experience* (Masumiyet ve Tecrübe Şarkıları) adı altında yayınladı. Bu, yalnızca bu çalışmaya atfettiği önemi değil, aynı zamanda onun aracılığıyla savunduğu mesajın önemini ve gücünü de gösterir. Blake, kitabın ön sayfasına da, bu şiirlerde “insan ruhunun birbirine karşıt durumlarının” görüldüğünü yazdı (Urgan, 2007: s. 546). Blake bu ifadesiyle günümüzde de insanı rahatsız etmeye devam eden kurumsallaşmış toplumun ‘real’ rasyonalitesine ve ahlakına karşı, insanlığın ‘ideal’ düzeninin mücadelesine dikkat çekmiştir.

“İnsan ruhunun iki zıt durumu”ndan fazlasını gösteren Blake’in *Masumiyet ve Deneyim Şarkıları*, geleneksel modernite ve ahlak kavramlarına zıt olarak, var olan sembolik bir gelişmeyi ortaya koymaktadır. Onun yazıları, baskıcı kilisenin fermanlarıyla oluşturulmuş ve devlet tarafından desteklenen, toplumun “aklın çekicinde dövülmüş zincirlerini” (Blake, 2008: s. 52) gevşetme ya da kırma çabasıdır. Blake’in eserleri, Sanayi Devrimi, Newton fiziği ve kırsalın kente göçü gibi on sekizinci yüzyıl olaylarını eleştirir ve insan enerjisinin ve yaratıcılığının özgürleşmesi çağrısında bulunur. Onun çalışmalarında Romantisizm’in duyguyu aklın önünde tutan felsefesi ve mitolojilerle birlikte insanın ne olduğuna ilişkin karşıt konulmaz ilgisi kendini gösterir (Kuşoğlu, 2008: s. 4). Dinin, toplumun ve devletin insana giydirmeye çalıştığı her türlü örtüyü kaldırmaya çalışarak, insandaki haz ve sevinç duygularını yüceltir, kişisel deneyimin önemini vurgular. Onun şiirleri hayat, evren, Yaratıcı ve insan üzerine görünüşte tamamen zıt durumları ve kavramları sunar. Aynı konuların farklı bakış açıları gösterir. Eserleri farklı yorumlamalara

açıktır. Çünkü Blake, çalışmaları dönemin ideolojik çerçevesine tamamen uyabilecek tipik bir temsilci değil; benzersiz, devrimci ve güçlü bir sanatçıdır. Eserlerinde imparatorluğa karşı devrimin, akla karşı hayal gücünün, her türlü baskıya karşı özgürlüğün felsefesini yapar. Kısaca insanı insan yapan şartların imkanını sorgular.

757 yılında James Blake ve Catherine Blake'in oğlu olarak dünyaya gelen William Blake, sadece okuma yazma öğrenene kadar okula gitti. Çizim yeteneğinin keşfedilmesi ile 1767 yılında, dönemin genç ressamlarını yetiştiren Henry Pars'ın çizim okuluna girdi (Kuşoğlu, 2008: s. 8). Bu okulda Antik Çağ'a ait sanat eserlerini inceleme fırsatı buldu ve mitolojiye ilgi duymaya başladı. On dört yaşında gravür sanatçısı James Basire'in yanında çıraklığa başladı. Yedi yıllık çıraklığın ardından yirmi bir yaşındayken, hayatını gravürcü olarak kazanmaya başladı. Aynı yıl Royal Academy'ye girdi. Akademide canlı modellerin resimlerini yapma imkânı buldu. Ancak canlı modellere bakarak resim yapmak ona göre 'ölümlülük kokuyordu' (Doğan, 2015: s. 366). Kendi gayretleri sonucu Latince, Yunanca ve İbraniceyi öğrenen ve ömrünün sonunda Dante'nin *İlahi Komedya* adlı eserini resimlerken de onu daha iyi anlamak için İtalyanca öğrenen Blake güçlü bir hayal gücüne sahipti ve her şeyi hayal gücünün gözleriyle gördüğünü söyledi (Alemdaroğlu, 2019: s. 23). Ona göre, maddesel göz bir pencereden farksızdır ve insanların çoğu gerçekten görebilen yaratıcı gözleriyle değil, o pencereyle bakarlar dünyaya. Blake, pencere ile değil, pencerenin içinden dünyaya bakan bir bakışa sahip olduğunu şu ifadeleriyle çok güzel özetler: "Bir kum tanesinde bir dünya, Bir kır çiçeğinde bir cennet görebilmek, Sonsuzluğu avucunun içinde, Ebediyeti bir saatte tutabilmek" (Blake, 2015: s. 43) Onun bu farkındalığı dünyayı pek çok insandan farklı gördüğünü net bir şekilde ortaya koyar:

"Bu Dünyada¹ bir İnsanın mutlu olabileceğini hissediyorum. Ve Bu Dünyanın imgelem ve Vizyon Dünyası olduğunu biliyorum. Bu Dünyada resmini yaptığım her şeyi görüyorum, ancak Herkes aynı şeyi göremez. Cimrinin Bakışına göre Altın Para Güneşten daha güzeldir ve Eski bir Para kesesinin Üzümlerle dolu bir Asmadan daha güzel boyutları vardır. Bazılarında sevinç göz yaşları akıtan ağaç Diğerleri için sadece yolda duran Yeşil bir nesnedir. Bazıları Doğayı Alay konusu ve Biçimsizlik olarak görür, bunlara göre boyutlarımı düzenlemeyeceğim; ve Bazıları Doğayı hiç görmez. Fakat İmgelem insanının Bakışına göre Doğa İmgelemin kendisidir. Bir insan neyse onu görür" (Akt. Marshall, 1997: s. 21).

Farklı bir bakış açısına sahip olması döneminde anlaşılıp tanınmasını engelledi ya da yanlış anlaşılmasını sağladı. Bunu şu ifadeleri ile dile getirdi: "Deli' derler bana hep: 'Aptal' diyorlar bana, Kışkandıkları hangimiz peki acaba, Sen mi Ben mi?" (Akt. Marshall, 2019: s. 3). Onun ünü çok daha sonraları, 20. yüzyılda

¹ Blake bazı sözcükleri vurgulamak için o sözcüklerin ilk harflerini büyük harfle yazar. Metinde de buna uyulmuştur.

başladı. Hatta Eliot, Blake'in "dahi bir şair" olduğunu, farklı bir ortamda yetişseydi bir Dante olabileceğini ileri sürdü (Urgan, 2007: s. 539). Yaşarken 'deli' daha sonra 'dahi' olduğu iddia edilen Blake'in eserlerinde mitolojinin, kutsal kitapların, John Milton'un *Kayıp Cennet* adlı eserinin, Jacob Boehme'nin yazılarının ve Swedenburg'un etkisi görülür. Ayrıca çoğu eserinde Plotinos'un *Güzellik Üzerine* adlı eserinin etkisi hissedilir (Marshall, 1997: s. 10). Eserlerinin farklı temalarına rağmen hepsinin tek bir amacı vardır. İnsanın eğilimlerini ve insan doğasını tüm derinliği ile kavramak; insanlık durumunun gerçekliğini tasvir etmek. Bunu yaparken de Blake insana, geleneksel algının karşısı, alternatif bir bakış açısı ile baktı. Her zaman toplum tarafından şekillendirilen ve üretilen insan ile olduğu haliyle olan insan arasında bir ayırım yaptı.

Ona göre insan, Tanrının imgesinde, *İlahi İmge*² 'de yaratıldığı için biriciktir ve Tanrının krallığı insanın içindedir. Bu nedenle insan öncelikle ruhsal bir varlıktır sadece fiziksel beden ile sınırlandırılmaz. Blake bu ruhsal insan özüne "İmgelem" ya da "Şiirsel Deha" adını verir ve şöyle der: "Şiirsel Deha gerçek İnsandır; insanın bedeni ve dış görünüşü Şiirsel Dehadan gelir" (Blake, 2014: s. 115). Blake'in insan imgesinin anlaşılması; Tanrı, doğa ve hayvan dünyası tasvirinin analizini, karşılaştırmasını ve zıtlıklarının ortaya konulmasını gerektirir. Aynı zamanda yetişkinlerin ve çocuk dünyasının analizine dayanan bir çabayı gerekli kılar. Bu nedenle ilk önce çocuk imgelerinin yer verildiği *Songs of Innocence*, daha sonra yetişkinlerin dünyasının ele alındığı *Songs of Experience* ve nihayetinde bunların birlikteliğini vurgulayan *The Marriage of Heaven and Hell* adlı eserleri ele alınarak çalışma derinleştirilecektir.

2. Songs of Innocence (Masumiyet Şarkıları)

Masumiyet Şarkıları 'nda dünyaya ve yaşama masum bir çocuğun açısından bakılır, çocukluğun ve doğayla içi içe yaşamının hazzı anlatılır. "Çocukluk çağı! Korkusuz, arzu dolu, mutlu, sevinç içinde yuvarlanırlar zevkler sinesinde. Masumiyet çağı! Dobra, açık, arar durur gündüz ışıklarının dinç neşesini; bakire mutluluklarına açıktır o" (Blake, 2012: s. 49). Çocuk masumiyetin özü, tanrısal ilhamın sembolü ve insanın Tanrı ile bağının kanıtıdır. Özgürlüğe izin veren, toplumsal kısıtlamalar ve sistemlerle bozulmamış bir ortam sunan; neşe, huzur ve insan iyiliği imgeleriyle dolu olan bu serinin şiirlerinde Blake, dünya ve insan hakkında iyimser bir görüş ortaya koyar. Ona göre, Âdem ve Havva yeryüzündeki insan yaşamının ilk sayfaları, insan deneyiminin ve doğuştan gelen iyiliğin deneyimlendiği yaşamın Altın Çağıdır (Canlı, 2019: s. 18). Bu şiirlerde ne zaman bir çocuk bir tehlike ile karşılaşsa; bir ebeveyn figürü, baba, anne, Tanrı güven, sevgi ve bakım sağlamak için el altındadır. Ayrıca Tanrı'nın başlıca nitelikleri olan bağışlama, merhamet, huzur ve sevgi gibi kavramlar aynen insanlara da yansımıştır (Urgan, 2007: s. 547). İnsanlar tanrısal niteliklerle donatılmıştır. Bu en iyi Tanrısal *İmge* adlı şiirde ifade edilir: "Çünkü

² Blake'in şiirinin adıdır.

rahmet, merhamet, huzur ve sevgi, Aziz babamız Tanrı'dır. Ve rahmet, merhamet, huzur ve sevgi, Onun çocuğu ve kaygısı olan insandır. Çünkü insan yüreği var rahmetin, merhametin, insan yüzü. Ve sevginin, kutsal insan sureti ve huzurun, insan giysisi" (Blake, 2008: s. 17). Aynı şiirin ilerleyen bölümünde bütün insanların, hiçbir ayırım yapılmadan sevilmesini söyler.

"Ve herkes sevmelidir insan suretini, putperest, Türk ya da Yahudi.

Rahmet, sevgi ve merhametin yaşadığı yer,

Tanrı'nın da yaşadığı yerdir çünkü" (Blake, 2008: s.17).

Bu sembolik anlatımın güzel örneklerinden biri *The Little Boy Found* (Küçük Oğlan Bulundu) şiiridir. Bu şiir bize Blake'in Tanrı algısına dair bir bakış sunar. Küçük bir çocuk kaybolur. Annesi ağlayarak küçük çocuğu arar. Bu şiirde Blake, çocukluğun ve gençlik dünyasının yetişkinler için kapalı bir alan olduğuna işaret eder. Onun için ideal masum insan halinin işareti olan çocuğun doğası, yetişkinlerin kavrayışının ötesindedir. Bu nedenle çocuk, ebeveynlerin giremeyeceği dünyada yalnız kalır. Annenin çocuğu için endişelenmesine ve onu "keder içinde solgun"(Blake, 2008: s. 13) aramasına rağmen, onun çocukluk dünyasına erişimi engellendiği için çocuğu bulamaz. Böylece, çocuğu yalnızca Tanrı kurtarabilir ve mutluluğu yalnızca Tanrı geri getirebilir. Küçük çocuk ağlamaya başladıktan sonra, "Tanrı, babası gibi beyazlar içinde göründü" (Blake, 2008: s.13). Blake, Tanrı'yı babayla karşılaştırarak O'nun koruyucu rolünü vurgular. O, bir güvenlik sembolüdür. O, zayıflar, masumlar ve korunmasızlar için bir sığınaktır. Aynı zamanda Tanrı onlara "her zaman yakındır" (Blake, 2008: s.13) güçlü bir umut ve güven duygusu uyandıran bir görüntüdür. Babacan bir figürün simgesinde somutlaşan Tanrı'nın ilahi varlığı, her zaman çocuklarına göz kulak olduğunu, onlarla ilgilendiğini ve onları asla kendi hallerine terk etmediğini gösterir. Sevgi dolu, şefkatli Tanrı'nın bu imgesi, *The Chimney Sweeper* (Baca Temizleyicisi) ya da *The Little Black Boy* (Küçük Kara Oğlan) gibi bu eserdeki diğer birçok şiire de yerleştirilmiştir. Bununla birlikte, Blake'in bu serideki şiirleri yakından incelendiğinde, Tanrı'nın, geleneksel terimlerle algılanan Tanrı olmadığı fark edilir. Yani Tanrı göklerde saltanat kurmuş bir varlık olarak değil; bir insan, bir kadın ve Mesih olarak resmedilir. "Blake'in şiirlerinin yanına kazdığı resimlerde farklı Tanrı izlenimleri aktarılır. Küçük Siyah Çocuk'ta bir Mesih olarak görünür. Tanrısal İmge'nin alev çiçeğinde, sağ altta düşmüş bir adamı kaldıran Mesih olarak görünür ve sol üstte gökten inen bir kadın tanrı olarak görünür" (Akt. Dedovic, Becirovic, 2018: s. 286).

Burada dikkate değer olan, Blake'in Tanrı'yı çeşitli insan formlarında sunmasıdır. "Tanrı yalnızca mevcut varlıklarda veya İnsanlarda Eyley ve Varolur" (Blake, 2016: s. 51). Her insana ilahi doğa nüfuz eder: "Blake için Tanrı ve hayal gücü birdir; yani Tanrı insandaki yaratıcı ve ruhsal güçtür ve insan dışında Tanrı fikrinin bir anlamı yoktur" (Akt. Dedovic, Becirovic, 2018: s. 286). Böylece insan merkezci ve hümanist tavrını ifade eder, insanların kendinin başlıca ve nihai endişesi

olduğunu ortaya koyar. Sevgi, barış, merhamet ve diğer tüm olumlu nitelikler, insanlarda var olan ve onları tanrı yapan kutsalın bir parçasıdır. Ona göre, insan kendini içe kapattığından ötürü “her şeyi mağarasının dar yarıklarından görür” (Blake, 2016: s. 47). Ancak “eğer algı kapıları temizlenseydi her şey insana olduğu gibi belirirdi: Sonsuz” (47). İnsanın tansısallığına inanan Blake, bunun kanıtı olarak insanın tanrıyı arzu etmesini gösterir. Çünkü ona göre, insan görmediğini arzulanamaz. Bu bağlamda şunları söyler: “İnsanın arzusu Sonsuzsa, mülk Sonsuzdur ve kişinin kendisi de Sonsuzdur. Her şeyde sonsuzu gören kişi, Tanrı’yı görür. Sadece akli gören kişi, sadece kendini görür. Öyleyse Tanrı bizim olduğumuz gibi olur, biz onun olduğu gibi olalım diye” (Blake, 2014: s. 114). Böyle bir insan anlayışı yaşamı daha anlamlı hale getirir. Göklerde saltanat kurmuş bir Tanrı'nın her an gazabı ve korkusundan insanı özgürleştirerek, sevgi ve adanmışlıkla her insana Tanrı'ya benzeme yolunu ve umudunu aşılır.

Masumiyet Şarkıları'nda Blake'in insanlığa ilişkin kavramsal ve ideolojik tavrını güzel bir şekilde tasvir eden bir başka şiir de *Kuzu*'dur. Blake şiirlerinde hayvanları tasvir etmeye eğilimlidir. Kuzu, şiirlerinin birçoğunda (örneğin Amerika: Bir Kehanet, Kudüs vb.) yer alan ve tekrarlayan bir hayvandır. Bu uysal hayvanın yanı sıra, şiirine leoparlar, aslanlar ve kaplanlar gibi daha vahşi hayvanları da yerleştirir. Bununla birlikte, bu hayvanların hiçbiri kendi türlerinin tam bir temsilcisi değildir, yani genellikle bazı kavramların ve fikirlerin birer örneği olarak kullanılırlar. Böylece çoğunlukla dini sembolizmi olan hayvanlar, Blake'in soyut fikirlerinin somut bir şekilde gerçekleştirilmesi haline gelir. Blake, *Kuzu* şiirine bir çocuğun sorduğu soruyla başlar: “Küçük Kuzu seni kim yarattı?” (Blake, 2008: s. 6). İlk dörtlük boyunca yaratılışla ilgili başka sorular sorar. Şiirdeki ilk soru, yaratma ve ilahi müdahale sorunudur. Çocuk çok basit bir soru sorar ancak bu soru aynı zamanda her zaman ve her yerde gündeme getirilen evrensel bir sorgulamadır. Kuzu, her zaman iyi huylu, sakin ve masum olarak algılanan uysal bir hayvandır. Bu nedenle, Blake'in çocukluğun, insan yaşamının masum durumuna dair tasviri için çok uygun bir sembol görevi görür. İkinci kıtada, çocuğun kendisi kuzuya sorduğu sorusunun cevabını bize sunar.

“Küçük Kuzu söyleyeceğim sana,
Küçük Kuzu söyleyeceğim sana;
Senin adınla bilinir kendi de,
Çünkü bir Kuzu der o da kendine:
O alçakgönüllü, yumuşak huylu,
O küçücük bir çocuk oldu:
Ben bir çocuğum, kuzusun sen de,
Onun adıyla biliniriz biz de” (Blake, 2008: s.6).

Bu satırlarda Blake, kuzu hayvanını, Kuzu Mesih ve çocuk ile eşitler. “Kuzuyu yaratan Tanrı’dır. Yaratıcının insan şekline bürünmüş şekli ise oğlu (kuzu) İsa’dır. Masumiyet Şarkıları’nda ‘kuzu’ya yapılan vurgu İsa’nın insanların yaşamlarını günahlardan arındırmak için kendini feda eden bir kurtarıcı olduğunun bir hatılatıcısıdır. Hıristiyan inancına göre İsa, İncilin son bölümünde (ifşa) Hıristiyan karşıtlarını yenip insanlığı kurtaran tanrısal güçlere sahip ‘Tanrının bir kuzusu’ olarak ortaya çıkar” (Tutaş, 2014: s. 87). Böylece, şiirin ikinci bölümünde, Blake’in koşulsuz iyimserliğine, hümanizmine ve düşüncesinin farklılığına bir kez daha tanık olduğumuz bu üçü birbirinin yerine geçebilir hale gelir. Yaygın Hıristiyan motiflerini kullanmasına rağmen, bunları tamamen alışılmışın dışında, yeni bir anlamı güçlendirmek için şiirine dahil eder. Böylece, şiirdeki kuzu; masumiyeti, çocuğu, İsa’ya hatta kurbanı temsil eder. Bu şiirinde, diğer pek çok şiirinde olduğu gibi Blake, tanrısal ruhun doğada, çocuklarda ve masum yaratıklarda bulunduğuna işaret eder. Özetlemek gerekirse, Blake’a göre bir kuzu, hem manevi bir bileşendir (Mesih’in, masumiyetin ve Tanrının sevgisinin bir sembolü olarak). Hem pastoral bir bileşeni içerir (Bu anlamda alışıldık bir motiftir). Hem de muğlak olan (sevencenliği onun hem erdemi hem de zayıflığıdır) katmanlı bir anlama sahiptir.

Peki, ama bir çocuk dünyaya geldikten sonra toplumun etiketleri ve kısıtlamaları onu belirli bir kalıba zorlayana kadar ne kadar süre masum kalabilir ki? Bu serinin önemsizmiş gibi görünen *Infant Joy* (Neşeli Bebek) adlı şiiri bunu sorgular ve “Bir adım yok benim, iki günlüğüm ancak... Mutluyum, neşedir benim adım” (Blake, 2008: s. 24) diyerek başlar. Neden iki gün peki? Blake’in yaşadığı toplumda çocukları doğumdan üç gün sonra vaftiz etmek yaygın bir uygulamadır. Minot’a göre “‘İki günlük’ bebek tamamen masumdur, özgürdür ve muhtemelen hayatında son kez neşelidir. Çünkü (Blake’in dünya görüşüne göre) bundan sonra bebek vaftiz edilecek, isimlendirilecek ve böylece kilise gibi baskıcı insan kurumları tarafından sınırlandırılacaktır” (Minot, 1991: s. 78). Bir daha o saf, masum ve neşeli halinden eser kalmayacak ve deneyim (tecrübe) dünyasına geçiş yapacaktır.

3. Songs of Experience (Tecrübe Şarkıları)

Blake, *Masumiyet Şarkıları*’ndan beş yıl sonra yazdığı *Tecrübe Şarkıları*’nda madalyonun diğer yüzünü gösterir. İnsanların mükemmelliğe ve masumiyete ulaşabileceklerine dair deneyimi hayal kırıklığına uğramış olan Blake, bu şiirlerde de önceki şiirlerine benzer temaları işler. Ancak bu konuları daha olumsuz, kasvetli ve karamsar olan tamamen yeni bir bakışla sunar. Sükûnet, neşe, dinginlik yayılan sakin ve ılımlı duyguların hâkim olduğu *Masumiyet*’in aksine, *Tecrübe* bir tutku, yoğunluk ve yükselen gerilime sahiptir. Blake ilkinde çocukların masum dünyasını tasvir ederken, ikincisinde bizi yetişkinlerin yozlaşmış ve adaletsiz dünyasıyla tanıştırır. Çocukluk dünyasında, merhamet, barış ve sevgi gibi iyi özellikler sıralanırken; yetişkinlerin dünyasında bunlar ortadan kaybolur. Tehlikelerin çok büyük olduğu, korkunun tüm yaratılışı etkilediği ve teselli etme umudunun çok uzak ya da neredeyse hiç olmadığı bir dünyadır bu. Bu dünyada yetişkinlerin

sunduğu sevgi bile yıkıcı bir biçim alır. Çünkü onlar kendi içlerinde aşırı derecede yozlaşmışlardır. Masumiyet'in "hazzı" ve "neşesi" ile ilişkilendirilen herhangi bir aşk ifadesi, yetişkinlerin acı baskısıyla karşılaşır. Şiirler, ülke tarihinde çalkantılı olan o dönemde İngiltere'de yoksulluk, hastalık, savaş, fuhuş, cinsel ve sosyal baskının çirkin ve ürkütücü yönlerini ele alır (Canlı, 2019: s. 17). Çevresindeki toplumun keskin bir gözlemcisi olan Blake, artık mutlu çocuklarla dolu bir dünya anlayışını gerçekliğin dünyası olarak görmemeye başlar. "Ona göre çocukluk hem kendisidir hem de olgunlukta var olabilecek bir ruh halinin sembolüdür. Konusu çocuksu varoluş vizyonudur. Ona göre tüm insanlar bir anlamda ve bazen de tanrısal bir babanın çocuklarıdır, ancak deneyim onların masumiyetini yok eder ve onları hayaletlerin ve yanılsamaların peşinden koşturur" (Akt. Dedovic, Becirovic, 2018: s. 287). Aslında tecrübe, insani büyüme ve gelişme için gereklidir: "Daha yüksek bir seviyeye ulaşmak için, insan tecrübe ve ıstırapla sınanmalıdır. Tecrübe sadece bir gerçek değil; varoluş döngüsünde gerekli bir aşamadır" (Akt. Dedovic, Becirovic, 2018: s.287). *Tecrübe Şarkıları* 'nda insanın imajı değişir. İnsanın zalim, kıskanç ve acımasız yönleriyle karşılaşır; suçluluk ve suçlamanın tonlarını algılarız. Bununla birlikte, sadece insan figürü değişmez. Aynı zamanda Tanrı'nın kendisi de babacan, sempatik figürden "kıskanç Tanrı" ya dönüşür (Ford, 1957: s. 76). Daha önceki şiirlerde sunulduğu gibi, tanrısal olan ile insanın hala birbirine bağlı olduğu, ancak şimdi ilahi olanın merhamet göstermediğini ve "Tanrısal İmge"nin değiştiğini görürüz:

"Bir İnsan Yüreği var Kıyıcılığın
Ve Kıskançlığın bir İnsan Yüzü
Dehşetin Tanrısal İnsan Sureti
Ve Gizliliğin İnsan Giysisi" (Blake, 2008: s. 66).

Zulüm, yozlaşma, adaletsizlik, yoksulluk ve nefretin hakim olduğu deneyim dünyasında, merhametli Tanrı'ya da yer yoktur. Deneyimin özü, ilahi alan ile bağlantının kesilmesidir. Blake'in yarattığı yeni Tanrı, artık dünyayı basitçe yaratan, tüm insanlığı korumasız ve acı içinde bırakan öfkeli ve intikamcı bir Tanrı'dır. Bu Tanrı, insanların acılarına kayıtsızdır. Tanrı'nın doğasındaki bu değişikliğin bir örneği, *A Little Boy Lost*³ (Küçük bir Oğlan Kayboldu) şiiridir. Bir rahibin bir başkasını kendi gibi sevmemizi tavsiye ettiği bir vaazda, küçük bir çocuk safça ve dürüstçe "Daha fazla nasıl sevebilirim Baba, Seni ya da Kardeşlerimden birini? Kapı önünde kırıntı toplayan, Küçük kuş gibi seviyorum seni" (Blake, 2008: s. 57) der. Bunu duyan rahip, çocuğun saçına yapışarak onu sürükler ve çocuk rahip tarafından "kutsal yerde" (Blake, 2008: s.58) yakılır. Burada Blake, "Ana babası Boş yere ağladı"(Blake, 2008: s.58) ifadesi ile anne babanın çaresizliğini, "Herkes hayran oldu bu Rahipçe ilgiye" (Blake, 2008: s. 57) ifadesi ile inananlar şeklindeki insanlığı

³ Blake aynı adı taşıyan şiirlerde farklı temaları işler.

sert bir şekilde eleştirir. Şiirde, gelip çocuğunu kurtaran, mutluluğunu geri kazandıran bir Tanrı figürüyle karşılaşılmaz. Burada Tanrı, insanları dünyanın vahşetine bırakarak onları ihmal ve red eder. Bu şiirde Blake, kurumsallaşmış şekilsel dini, rahipte somutlaşan Kilise'yi yerer. Kilisenin soğukluğunu; meyhanenin sağlıklı, şirin ve sıcaklığını konu edinen *The Little Vagabond* (Küçük Serseri) adlı şiirinde aynı yergiye tanık oluruz.

Büyürken insan; hayal gücünden, çocuksu ruhundan uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma Tanrı'nın değişen yüzünün dışında, hayvan dünyasındaki değişim ile kuzudan kaplana geçişle de aktarılır. Bu kitabın en ünlü şiiri *Kaplan*'dır ve *Kuzu* adlı şiirde hissedilen sevgi ve mutluluk duygularının hiçbir kalıntısı bu şiirde yoktur.

“Kaplan Kaplan gecenin ormanında

Işıl ışıl yanan parlak yalaza;

Hangi ölümsüz el ya da göz, hangi,

Kurabildi o korkunç simetrini?” (Blake, 2008: s. 45).

“Şiir, barış ve nezaketin yanı sıra, yıkıcılık olasılıkları açısından korkunç ama aynı zamanda etkileyici ve takdire şayan, yaratılışın muazzam bir parçası ve görünüşe göre iyi huylu bir Yaratıcı fikrine meydan okuyan şiddetli bir güç içerir” (Ford, 1957: s. 68). Bu nedenle kaplan, iyinin tersi, kötü olarak temsil edilmez. Sadece “o korkunç simetriye” hayranlık ve şaşkınlık dolu soru ile başlar ve çeşitli sorularla devam eder. Soruların cevabının verilmediği şiirin devamında “Kuzuyu yaratan mı yarattı seni?” (Blake, 2008: s. 46) sorusuyla karşılaşırız. Böylece, kuzunun uysallığının ve kaplanın vahşiliğinin bir ve aynı kaynağa sahip olduğunu, her ikisinin de aynı Güç ve Enerjinin ürünü olma olasılığını kavırıyoruz. Burada iyi ile görünüşte kötü arasında yakın bir bağlantı kurulur. İyi ile kötü aynı kökene sahip olarak Bir'in parçaları olarak sunulur. Blake'in bu eserinin orijinal fikri, iyi ile kötü arasında, geleneksel bir ayırım olmaması gerektiğidir. Çünkü Kaplan, yaratılışın muhteşem ve belirsiz yüzüdür; o kötü değildir. Bu muzaffer insan bilincinin şiiridir; saf varlığın ilahisidir. Ve ona gücünü veren şey, Blake'in aynı insan dramının iki yönünü birleştirme yeteneğidir (Kazin, 1997). Bu fikir, *Masumiyet ve Deneyim Şarkıları* 'nda düşünülmüş ancak detaylandırılması *Cennet ile Cehennem Evliliği* adlı eserde yapılmıştır.

4. The Marriage of Heaven and Hell (Cennet ile Cehennem Evliliği)

Tecrübe Şarkıları 'nda daha önce belirtildiği gibi, *The Marriage of Heaven and Hell*, deneyimin kötü olmadığını vurgular. Bize kötülüğün yüzünü sadece bir insan yüzü olarak gösterir, böylece insanın tam olarak dünyanın onu yaptığı şey olduğunu ve nihai zaferlerinin onun anlayışı içinde gerçekleştiğini öğreniriz (Kazin, 1997). Görünüşte zıt iki kavramı (cennet-cehennem) bir araya getirdiği eserinin başlığında, Blake devrimci bir dünya görüşü öne sürer. İyi ile kötü, insan ruhunun

kaçınılmaz ve doğal karşıt iki durumudur. “Zıtlıklar olmadan ilerleme olmaz. Çekicilik ve iticilik, akıl ve enerji, sevgi ve nefret insan varlığı için gereklidir” (Blake, 2016: s. 25) diyerek zıtlıkların önemini belirtir ve masumiyet-deneyim karşıtlığını vurgulayarak, gerçeği kavramak için her iki bakış açısının da gerekliliğini de bu eserde ortaya koyar. “Yeryüzünde iki insan sınıfı her daim vardır... Yaratıcı ve Tüketici... Din ikisini uzlaştırma çabasıdır” (Blake, 2016: s. 51-53). Ancak Blake bunların uzlaştırılmasının doğru olmadığını düşünür. Bütünlüğün içindeki karşıtlıkları yok saymayarak onlardan güç alan Blake, farklılıklardan olumlu enerji çıkarmak gerektiğine inanır (Sönmez, 2016: s. 14). Bataille, bu eser için şöyle der: “William Blake'in o eşsiz cümlelerini dikkatle okumalıyız. Bunlar tarihin en anlam yüklü cümleleridir: İnsanın kendi acısıyla, en sonunda ölümlü ve onu ölüme iten davranışla anlaşmasını anlatırlar. Sıradan şiirsel cümleler olmanın çok ötesindedirler. İnsanın kendi kaderine kaçınılmaz olarak kavuşacağını belirtirler” (Bataille, 1997: s. 76). Bir gün insan üzerindeki tüm kısıtlamalardan ve onu şekillendiren yanlış öğretilerden kurtularak kendi gerçekliğini bulacaktır. Bu düşüncesini de en açık bir şekilde bu eserinde “Kutsal kitapların ve kutsal buyrukların” insanla ilgili “şu Yanlışlara yol açtığını” (Blake, 2016: s. 27) söyleyerek netleştirir:

“-İnsanın gerçek iki varoluş kaidesi vardır, yani Bedeni ve Ruhunu.

-Kötülük denen Enerji yalnızca Bedenden, İyilik denen Akıl ise yalnızca Ruhtandır.

-Tanrı, Enerjisinin peşinden gittiği için İnsana Ebediyette eziyet edecektir” (Blake, 2016: s.27).

Kutsal kitapların ve öğretilerin insanla ilgili bu açıklamalarının yanlışlığını gösterdikten sonra, insanı tanımlayan doğruların sırası ile şu şekilde olduğunu açıklar:

“-Ruhundan ayrı bir Bedeni yoktur İnsanın; Beden dedikleri, Ruhun beş Duyuyla ayırt edilen parçasıdır ki, beş Duyu çağımızda Ruhun Ana Girişidir.

-Enerji yegâne yaşamdır ve Bedene aittir, Akıl ise Enerjiyi saran ve onu dışarıdan kuşatandır.

-Enerji, Ebedi Hazdır” (Blake, 2016: s. 27).

Blake'in bir insan olarak tüm bu zıtlıkların bir örneği olarak görüldüğünden bahs eden Kazin, onu Tanrı'ya inanan bir özgürlükçü; dinsel düzeni tersine çeviren bir mistik, kiliselerden nefret eden bir Hıristiyan; radikallerin materyalizminden tiksinen bir devrimci olarak resm eder (Kazin, 1997). Çünkü onun arayışı insandı ve insan tüm bunlardan daha fazla bir şey olmalıydı. Peki insan ne olmalıydı? Batı felsefesinin düalist anlayışını, Kilise'nin sadece iyiyi elde etmeye çabalamamız gerektiği vurgusunu, dinlerin duygu ve tutkuları “kötü” olarak şeytanlaştırıp bastırdığı inancı sorgulaması Blake'in insanı bulma yolunda çıktığı temel engellerdir. İnsanın

günahları nedeniyle Tanrı'nın cezasını hakettiğine dayalı geleneksel Hıristiyan anlayışa inanmayarak, insana sunulan zıtlıkların ardındaki geleneksel dini mantığı eleştirir. Ona göre "Keçinin şehveti Tanrı'nın İhsanı; Aslanın öfkesi Tanrı'nın bilgeliği; Kadının bedeni Tanrı'nın eseridir" (Blake, 2015: s. 15). Onun için, arzu kendi başına asla kısır değildir; gerçek kanalından kovulduğunda yalnızca kötü sonuçlara dönüşür. Ahlaki yasa adına kısıtlama tek başına kötüdür, çünkü insanın gerçek doğasını bozar. İnsanları zincire vurmak için bu dünyanın yöneticilerinin bir aracıdır. Yaşam kutsaldır (Kazin, 1997).

Blake yaşamın kutsallığını gölgelemek adına birilerinin tinsel tanrıları somutlaştırmaya teşebbüs etmesi ya da onları nesnelere soyutlayarak çıkar elde etmesi ve halkı köleleştirmesi sonucu ruhbanlığın ortaya çıktığını söyler. Ruhban sınıfının şiirsel hikâyelerden tapınma biçimi seçip, bunların tanrıların emri olduğunu ilan ettiklerini belirtir. Bu da insanların, "Bütün tanrısal varlıkların, insanın bağrında yer aldığını unutmalarını" (Blake, 2016: s. 41) sağlar. Böylelikle insan kendi içinde saklı olan ruhsallığından koparılarak; şekilsel, yüzeysel ve hakikatten uzak yanılsamalar dünyasında bulur kendini. Blake, Tanrı'nın, maddenin ve aklın egemenliği altındaki insanın hapisanesini kendi duyularıyla yırtıp atmasını ve insandan başka bir şey olmadığını görmesini salık verir.

Blake'in insan anlayışının tam olarak anlaşılması için onun düşüncesinin dayandığı temele, mitolojisine bakmak gerekir. Blake sanata başladığı ilk dönemde ilgilendiği Antik mitolojiden başka, kendine ait bir mitoloji de oluşturur. Bilinen konuların dışında, gizemli bir anlatıma yönelen Blake, Hıristiyanlık öncesi İngiltere'de var olan inanç ve mitoloji ile iç içe bir sanat oluşturur (Beksaç, 1995:s. 84). Jung, Blake'in mitolojisini "içedönüklük" kategorisi çerçevesinde yorumlar. Jung'a göre "içedönük sezgi, bilincin arka planında gerçekleşen bütün süreçleri, dışadönük duyunun dış nesnelere algılamasındaki kadar berrak bir biçimde algılar. Dolayısıyla, şeyler ya da nesnelere sezgi için ne kadar önemliyse bilinçaltının imgeleri de o kadar önemlidir" (Jung, 2019: s. 416). Witcutt, Blake'in "İnsanın algıları, duyu organlarıyla sınırlı değildir; İnsan, duyularının (ne kadar güçlü olursa olsunlar) keşfedebileceğinden çok daha fazlasını algılar"⁴ (Witcutt, 1946: s. 23-24) ifadesini Blake'in psikolojisini (diğer bir anlamda mitolojisini) anlamak için kullanır.

Blake, insanın bütünsel ve tüm yönleriyle ele alınması gerektiğine inanır. Onun bütünsel insanı, Dört Zoa (dört katmanlı insanı temsil eden, onun mitolojik figürlerinden biridir) adını verdiği dört ana bileşenden oluşur. Tharmas bedeni, Urizen aklı, Luvah duyguyu ve Urthona ruhu temsil eder. Bu zoalar aynı zamanda insan bedeninin parçalarını, coğrafi yönleri ve toplumsal konumları da yansıtır (İnam, 1993: s. 272). Tharmas dil ve bağırsaklarda bulunur, yönü batıdır. Urizen (Newton'u simgeler) soyut düşünce ustasıdır, çiftcidir, ışığın prensidir, yeri beyin ve gözdür,

⁴ Blake'in Doğal Din Yoktur (İkinci Dizi) adlı bölümünün birinci önermesidir. Bkz. W. Blake, Kehanetin Gölgelemleri, çev. Tozan Alkan, Varlık Yayınları, 2014, s. 113.

yönü güneydir. Luvah tutkulu, arzu dolu, şarap yapan aşk prensidir; ateşi taşır, yeri bel ve burundur, yönü doğudur. Urthona insanın kalp ve kulaklarında bulunur; yönü kuzeydir, yaratıcılığı, hayal gücünü ve peygamberliği temsil eder (Damon, 2013: s. 75). Yüksek bilinç haline ulaşmak, tam bir farkındalık kazanmak için enerjiyi, akli, duyguyu ve ruhu bağdaştırmak zorunludur. Blake, buna “dört katlı tasavvur” adını verir. İlk düzlem olan bilinç düzleminde (Blake'in cennet dediği) karanlığın içerisinde mekanik mantık egemendir. İkinci düzlem, ateşle ilişkilendirilen enerji âlemdir (cehennem). Üçüncüsü, Blake'in *Cennet ile Cehennemin Evliliği*nde ilk ikisini birleştiren bir aydınlık halidir. Dört katlı tasavvur, bilincin diğer tüm düzlemlerini bir araya getiren tam bir aydınlanma halinden ilham alır (Marshall, 2019: s. 18). İnsanın beden yani enerji boyutunu inkar eden ya da bastıran öğretileri; insanın ruhsal yönünü dikkate almayan öğretileri ya da insanın duygu boyutunu dikkate almayan tüm öğretileri eleştirir. Zira aydınlanmış bir bilince ancak insandaki bu dört unsurun farkına varılarak ulaşılabilir. Newton'u sadece insandaki akıl boyutuyla ilgilenmesi nedeniyle eleştirir.

“Şimdi görüyorum dört katlı imgeyi,

Dört katlı imge bahşedildi bana;

Dört kattan oluşur o benim yüce hazzımda

Ve tatlı Beulah⁵'in gecesinde üç kattan

Geneldeyse iki kattan. Tanrı korusun bizleri

Tek katlı olanından ve Newton uykusundan” (Akt. Keynes, 1972: s. 818).

Bu şekilde aydınlanmış bilince sahip olan insanlık, *Jerusalem*⁶ (Kudüs)'a konu olur. *Jerusalem*, Blake'in şiir boyunca soruları ve epik diliyle inşa ettiği mitolojiyle Hz. İsa'nın yanına Amaratyalı Yusuf'u da alarak İngiltere topraklarında dolaşmasını konu edinir. Bu ziyaretle İngiltere “Yeni Kudüs” olarak görülerek cennetle özdeşleştirilir (Aksakal, 2018). Burada insan kendindeki tanrısal potansiyelin farkına varmış, Kilise ve Devlet'in baskısından kurtulmuş, sevgi ve barış içinde resmedilir:

“Muhteşem Sonsuzlukta her bir Form salıverir veya yayar

Kendine özgü Işığını ve Form Tanrısal İmgelemdir

Ve Işık Onun Giysisidir. İşte bu her İnsanın içindeki Kudüs'tür,

Birbirini Bağışlamannın, Erkek ve Kadın Giysilerinin Otağı, Tapınağı.

⁵ Beulah, tarihsel Bünyan bölgesinde bulunan, hacıların oradan bakınca aradıkları kenti görebildikleri ülkedir.

⁶Jerusalem (Kudüs), onun 1804'te başladığı ve önceki tüm fikirlerini genişletip yeni bir mitoloji yarattığı yirmi yıllık son (ve en yaratıcı kabul edilen) eseridir.

Ve Kudüs'ün adı Özgürlüktür Albion'un Çocukları arasında" (Akt. Marshall, 2019: s. 50).

Bu eser Blake'in günün birinde yeryüzünde gerçekleşeceğine inandığı özgür toplumu anlatır. Bir gün insanlar kendilerinde bulunan potansiyeli farkedecek ve yeni bir dünya düzeni kuracaklardır. Blake *Özgürlük Şarkısı*'nı şöyle bitirir: "Seher vaktinin Kuzgun Rahipleri, artık ölüm siyahına bürünmüş halde ve boğuk sesle lanetlemesinler sevincin oğullarını. Ne temel atsin ne de çatı kursun o zalimin özgür saydığı muteber müritler. Ne de solgun dini şehvet, isteyip de harekete geçmeyene namus adını versin! Çünkü yaşayan her şey Kutsaldır" (Blake, 2016: s. 73). Yaşayan her şeyi ve insanı kutsallaştıran Blake'in sesi rasyonelitenin değil, hayal gücünün ve umudun sesi olarak işitilmeyi hak ediyor. Zira aydınlanma çağında yaşayan Blake çağının vaatlerinin tüm kısırlılığının farkında olarak olarak karşımızda durur.

5. Sonuç

Blake'in eserlerindeki niyeti kötü ve iyi güçlerin sürekli mücadele halinde olduğundan bahsetmek değildir. Amacı daha çok zıt güçlerin dünyasında yolunu bulmaya çalışan insandır. O, eserlerinde iyi ile kötüyü birleştirir ve onların çatışan zıt taraflar olmadıklarını, daha çok insanın orta yolu bulması ve dengeye gelmesi için aynı dünyanın parçaları olduğunu göstermeye çalışır. Böylece ışığı ve karanlığı harmanlayan bir dünya sunar. İnsanı tanımlayan tüm öğretilerin onu bir şekilde sınırlandırdığını, daha üst bilince ulaşmasını engellediğini ve kendini tanımasının yolunu tıkadığını düşünür. Bu düşüncesinden dolayı da insanın bu dünyadaki konumunun, farkındalığının ve kendi özgün yerini bulma yeteneğinin farkına varmasını ister. Böyle bir farkındalığa sahip insanların yaşayacağı bir çağın geleceğini düşler. Blake masumiyet ile deneyimin, özgürlük ile otoritenin, akıl ile hayal gücünün arasındaki diyalektikten, özgür bir toplum içerisinde bütünlüklü insanı oluşturacak daha büyük bir sentezin çıkacağına inanır. Gözlem ve deneyimlerini zengin bir düş gücüyle aktararak; eserlerinde insanın kendini açığa çıkarmasına engel olan, kendine yabancılaşmasına yol açan tüm kurumlara ve çalışma biçimlerine karşı çıkar. Sermayenin, verginin ve tahakkümün sonunun gelmesini arzular. Çünkü tüm bunlar insanın kendine yönelmesinin önündeki temel engellerdir. Çalışmak, düzene ayak uydurmak, herkesin yaptığını yapmak, herkes gibi düşünmek, insanın kendini bulmasını değil ancak kendine yabancılaşmasına sebep olur. İnsanlığın tekâmül kabiliyetine, doğayla uyum içerisinde özgür ve eşit bir toplum yaratma ihtimaline inanan Blake için insan nihai amaç ve temadır. Diğer tüm temalar, insanın yaşamdaki ve evrendeki konumu etrafında döner. Bu anlamda, Blake'in dünyasında insanlar aynı zamanda zıtlıklar dünyasının sembolleridir ve insan kendi içinde kendi insan kimliğini bulmalıdır. Bu noktada Blake, insana tipik kalıplar sunmak yerine, gerçek insan kimliğine ulaşmak için kendi bireysel ve benzersiz yolunu bulan bir hümanisti temsil eder. Kilise ve devletin baskıcı anlayışına karşı, derin bir hümanizmayı dile getirir. Tüm bunlardan hareketle, Blake'in eserlerinin bütünsel insan benliğinin bir savunusu olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aksakal, Hasan. (2018). *Romantik ve Mistik: William Blake'in Sanatçı Olarak Portresi*. (Elektronik Sürüm). Ek: Eleştirel Kültür.
- Alemdaroğlu, Şefika Nüvit (2019). "William Blake: 'Maskesiz Bir Adam'". Kuzudan Kaplana İçinde. Ankara: Klaros Yayınları.
- Bataille, G. (1997). *Edebiyat ve Kötülük*. Ayşegül Sönmezay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beksaç, Engin. (1995). *Avrupa Sanatına Giriş*. İstanbul: Engin Yayınları.
- Blake, William. (2008). *Masumiyet ve Tecrübe Şarkıları*. Selahattin Özpalabıyıklar(Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Blake, William. (2012). *Vahiy Kitapları*. Kaan H. Ökten (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Blake, William. (2014). *Kehanetin Gölgeleeri*. Tozan Alkan (Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Blake, William. (2015). *Yaşayan Her Şey Kutsaldır*. Robin Derviş (Çev.). İstanbul: Dante Düşünce.
- Blake, William. (2016). *Cennet ile Cehennemın Evliliği*. Burhan Sönmez(Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Blake, William. (2019). *Kuzudan Kaplana*. Osman Tuğlu (Çev.). Ankara: Klaros Yayınları.
- Canlı, Mustafa. (2019). "William Blake's 'Songs of Innocence and Eeperience' as a Practice and Manifestation of The English Romantic Movement". *Eurasian Journal of English Language and Literature*, 1 (1), 15-22
- Damon, Foster. (2013). *A Blake Dictionary*. New Hamshire: Dartmouth College Press.
- Dedovic, Elma & Becirovic, Senad. (2018). "Human Image in Blake's Poetry", *European Researcher. Series A*. 9(4). 284-290
- Doğan, Ali Fahri. (2015). İngiliz Edebiyatı'nda Bir Mistik: William Blake, *Mütefekkir*, 2 (4), 363-375.
- Ford, Boris. (1957). *The Pelican Guide To English Literatures 5: From Blake To Byron*. London: Penguin Books Ltd.
- İnam, Ahmet. (1993). "Edebiyatın Bilime Bir Başkaldırısı", *Bilim ve Teknik*. Nisan: 269-272.

- Jung, Carl Gustav. (2019). *Psikolojide Tipler*. Nur Nirven (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kazin, Alfred. (1997). An Introduction to William Blake, the Multimedia Library. (Elektronik Sürüm). Erişim Tarihi: 17.04. 2019.
- Keynes, Geoffrey. (1972). *Blake: Complete Writings*. UP: Oxford University Press.
- Kuşoğlu, Zerrin. (2008). *15–18 Yaş Grubunun Görsel Sanat Eğitimi Bakımından William Blake ve Sanatı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Marshall, Peter. (1997). *Bir Anarşist Olarak William Blake*. Rahmi G. Ögdül(Çev.). İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.
- Marshall, Peter. (2019). *Bir Anarşist Olarak William Blake*. Ege Acar (Çev.). İstanbul: Sub Press.
- Minot, Walter. (1991) “Blake’s ‘Infant Joy’: An Explanation of Age”, *Blake/An Illustrated Quarterly*. 25(2). p. 78
- Sönmez, Burhan. (2016). “Sunuş”, *Cennet ile Cehennemin Evliliği İçinde*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tutaş, Nazan. (2014). “William Blake’de Masumiyet ve Deneyim: Kuzu ve Kaplan”. *Folklor/Edebiyat Dergisi*. 20 (78).83-90.
- Urgan, Mina. (2007). *İngiliz Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Witcutt, William Purcell (1946). *Blake A Psychological Study*. London: Hollis&Carter.